

ФИНАНСИЈСКА КРИЗА И ЊЕН УТИЦАЈ НА БАНКАРСКИ И РЕАЛНИ СЕКТОР У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Апстракт: У овом раду се анализира утицај финансијске кризе на реални сектор у БиХ током 2009. године. Светска финансијска криза стигла је у југоисточну Европу са закашњењем, али су њене последице зато знатно веће. Колико је која земља погођена кризом, зависи од степена њене интеграције. Можемо закључити да последице кризе ублажавају фондови Европске уније која је првобитну кредитну помоћ од 120 милиона евра у међувремену повећала на 165 милиона евра. Забрињавајуће је да негативне последице финансијске кризе нису само опасност за економску, већ и за политичку стабилност, пре свега у БиХ и другим земљама западног Балкана. Тешка ситуација у којој се сада налази БиХ још је тежа уколико се узме у обзир да је у последњих неколико година забележен привредни опоравак са стабилном стопом раста након ратних конфликта током деведесетих година прошлог века. Рад документује и интерпретира тренутно стање и ситуацију у банкарском и реалном сектору са једне стране, док са друге стране настоји да пружи адекватне смернице за излазак из рецесије у којој се тренутно налази привреда БиХ.

Кључне ријечи: финансијска криза, рецесија, индустријска производња, конкурентна политика, индекси потрошачких цена.

JEL класификација: G01, G21, E20

1. УВОД

Након што је финансијска криза захватила америчко тржиште и тржиште Европске уније и довела до колапса неколико европских банака, могли смо претпоставити да ће се и БиХ морати суочити са последицама економске и финансијске кризе. Наиме, преливање кризе на тржиште БиХ је једноставно било неминовно. Први негативни ефекти финансијске кризе у БиХ огледају се у чињеници да је у последњих дванаест месеци велики број становника остао без посла, бележи се константан раст каматних стопа, кредитно способни грађани се мање задужују, чињеница је да су услови давања кредита пооштрени и да ће се све теже добијати кредити². Наиме, банке у БиХ постају све опрезније што се тиче одобравања кредита, што даље имплицира да ће се смањити активности банака у смеру кредитирања.

¹ Виши асистент, Економски факултет Универзитета у И. Сарајеву, Ул. Алексе Шантића 3, Пале; Е-mail: rebicmladen@yahoo.co.uk;

² Власници малих и средњих предузећа имају све више потешкоћа са ликвидношћу, јер теже добијају кредитне.

Табела бр. 1																
Кретање стопе незапослености у периоду јануар 2008 – април 2009.																
	2008												2009			
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV
САД	4,9	4,8	5,1	5,0	5,5	5,6	5,8	6,2	6,2	6,6	6,8	7,2	7,6	8,1	8,5	8,9
Евро зона	7,2	7,2	7,2	7,3	7,4	7,4	7,4	7,5	7,6	7,7	7,9	8,0	8,4	8,7	8,9	8,9
Јапан	3,8	3,9	3,8	4,0	4,0	4,1	4,0	4,2	4,0	3,7	3,9	4,4	4,1	4,4	4,8	4,8
В. Британија	5,0	5,2	5,2	5,0	5,2	5,4	5,7	5,8	6,0	6,2	6,3	6,5	6,8	7,1	7,2	7,5

Извор: www.cbbih.ba

Анализом података у табели бр. 1 приметићемо да се стопа незапослености код свих горе наведених земаља у првом кварталу 2009. године повећала у односу на исти период претходне године, што је сасвим сигурно последица светске економске и финансијске кризе.

Ако погледамо тренд промене цена акција на Бањалучкој берзи током 2008. године и почетком 2009. године, приметићемо да је он на силазној путањи, тј. акције губе на вредности, а основни разлог таквог тренда јесте глобална финансијска криза. Страни инвеститори су мање присутни због мањка ликвидности на сопственом тржишту, док са друге стране глобална финансијска криза психолошки утиче и на домаће инвеститоре па су и њихова улагања мања. Негативни ефекти економске и финансијске кризе су неминовни и то је нови амбијент у којем се мора живети. Наиме, с обзиром на карактеристике тржишта у БиХ, криза која се осећа код нас је првенствено последица смањења понуде новца на светском тржишту, а не последица кризе у којој се налазе комерцијалне банке у БиХ. Чињеница је да се банке у БиХ нису ни бавиле пословима и пословним активностима који су довели до финансијске кризе у свету, јер тип хипотекарног тржишта на којем је примарно и створена финансијска криза у САД код нас не постоји³. У овом раду покушаћемо дати пресек потенцијалних ризика за финансијску стабилност, те шта држава може урадити да се ефекти кризе ублаже.

2. РАЗЛОЗИ НАСТАНКА ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ И ФИНАНСИЈСКЕ КРИЗЕ

Постоји много теорија о настанку финансијске кризе у свету. Међутим, код свих теорија у центру пажње налазе се инвеститори, који су са својом недовољном опрезношћу у великој мери допринели њеном настанку. Финансијске институције, укључујући и најпознатије банке на свету, такође су дале свој допринос

³ Банке у БиХ имају неризичан начин финансирања и већина се не котира на берзама. Наше банке нису биле ослобођене, у погледу финансирања, на тржишта која су преко ноћи нестала. Највећи проблем готово свих банака на Западу настао је када више нису могле да своје финансирање остваре на тржиштима краткорочних обвезница, које су инвеститори напустили чим је пољуљано поверење.

нарушавању процеса управљања ризиком⁴. Поред тога, улазак целокупног финансијског сектора у сложене облике секјуритизације, нагли развој великог броја финансијских иновација на кредитним тржиштима довело је тржиште у стање у коме су капацитети за решавање проблема постали једноставно недовољни. Према неким подацима, тржиште финансијских деривата је нарасло на износ од 600 трилиона долара. Нарастајући обим, као и стално усложњавање секјуритизације, тела за финансијску супервизију и рејтинг агенције дочекале су у потпуности неспремно. Тешко је дати објашњење за чињеницу да су банке са ААА рејтингом постале банке са Б рејтингом, што нам јасно показује да су и највеће агенције за кредитни рејтинг биле преварене лажном величином балона, који је био саздан од финансијских деривата (Козарић 2009).

На основу горе наведеног можемо закључити да је било потребно јако мало да балон пукне, а иницијална каписла је била криза „subprime“ кредита у САД-у, где су кредитне организације, у недостатку квалитетних клијената, почеле масовно делити кредите кредитно неспособним клијентима⁵.

Табела бр. 2
Реални БДП, годишња стопа раста

	2007	2008	2009	2010
Свет	5,2	3,2	-1,3	1,9
САД	2,0	1,1	-2,8	0,0
Зона евра	2,7	0,9	-4,2	-0,4
Јапан	2,4	-0,6	-6,2	0,5
централна и источна Европа	5,4	2,9	-3,7	0,8
БиХ	6,8	5,5	-3,0	0,5

Извор: World Economic Outlook, IMF, Apr 2009.

Табела бр. 2 прати кретање годишње стопе раста реалног БДП-а у последње три године код водећих светских економија, као и пројекцију кретања реалног БДП-а за 2010. годину на основу прва четири месеца. Приметићемо да је реални БДП из године у годину опадао, а то опадање је посебно изражено у 2009. години што је последица негативних ефеката светске финансијске кризе. Када погледамо 2010. годину, приметићемо да је присутно значајно повећање годишње стопе раста. Кретање реалног БДП-а у 2010. години представља јасан знак да је светска економија полако почела да излази из кризе.

Међутим, овај вид осигурања се није показао делотворним. Наиме, било је довољно да дође до раста каматних стопа и пада цена некретнина што је проузроковало финансијску кризу у свету. Раст каматних стопа на постојеће кредите изазвао је повећање броја оних који их не могу успешно сервисирати, док је са друге стране, пад вредности некретнина смањио вредност капитала који су банке имале. Ова дешавања су створила озбиљне проблеме наплате потраживања

⁴ У неким случајевима нису схватиле да су ризици већ постојали за производе које продају, а у другим случајевима обмањивали су потенцијалне инвеститоре у вези са поменутим ризицима.

⁵ Кредитне организације су рачунале на некретнине „неспособних“ клијената као колатерал на тржишту где је цена некретнина перманентно расла.

са којима су се суочиле банке. Велики раст неповерења на тржишту почиње са банком *Lehman Brothers* која објављује банкрот 15. септембра 2008. године. Затим у проблеме доспевају банке које су се специјализовале за само једну врсту услуга (*Northern Rock*, UK). Даља дешавања је било лако наслутити. Европске банке почињу приказивати губитке настале због инвестирања на пропалим тржиштима. Криза је захватила највећа имена европског банкарског сектора - *Fortis*, *Hypo Real Estate*, *Dexia*, *Credit Siusse* и *UBS* и *Royal Bank of Scotland*.

Губици проузроковани финансијском кризом су били огромни (између 30% и 50% БДП-а). Према истраживању Светске банке, трошкови поновне капитализације банкарског сектора у просеку износе 15%, док су још крајем новембра 2008. године, губици шест највећих банкарских групација нарасли на 345,4 милијарде долара. Укупни губици на светском нивоу у истом периоду нарасли су на 711,3 милијарде долара, а претпоставља се да ће на крају финансијске кризе ти губици настати на преко 1.000 милијарди америчких долара.

Са друге стране, финансијска криза је допринела враћању активне улоге државе у регулацији финансијског сектора, што се огледа у чињеници да у кратком временском периоду владе САД-а, Велике Британије (као и владе других земаља широм света) усвајају пакете подршке финансијском сектору. Крајем 2008. године и почетком 2009. године, одржана је читава низ састанака на којима је главна тема била финансијска криза. У даљем тексту навешћемо неке главне закључке, тј. препоруке које су донесене на тим састанцима. Те препоруке се односе на:

- јачање регулатива,
- јачање транспарентности и одговорности,
- управљање ризиком,
- промовисање интегритета на финансијском тржишту,
- пажљиви надзор,
- јачање међународне сарадње,
- транспарентност и вредновање,
- одговоре власти на ризике,
- улога и кориштење кредитних рејтинга,
- тестове на стрес у финансијском систему.

Можемо са сигурношћу закључити да је пред нама велика неизвесност која се односи на будућност европске економије, а самим тим и економије у БиХ. Највеће последице финансијске кризе осетиће се у реалном сектору, што ће се манифестовати кроз успоравање раста стандарда. Такође морамо нагласити, да ће се утицај државе у сфери економије све више повећавати, инвеститоре ће одређено време карактерисати претерани песимизам, а сигурно је да ће доћи до редефинисања улога рејтинг агенција, чији је кредибилитет знатно нарушен погрешним проценама.

3. ЕФЕКТИ ГЛОБАЛНЕ ФИНАНСИЈСКЕ КРИЗЕ НА БАНКАРСКИ СЕКТОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Важан део сваке економске политике јесте монетарна политика која путем монетарних инструмената има за циљ да постигне стабилност цена, стабилност курса домаће валуте, општу привредну стабилност и регулацију количине новца у оптицају. Са друге стране, постизање финансијске стабилности зависи и од синергије монетарне политике са другим економским секторима, са посебним нагласком на фискални сектор.

Последице финансијске кризе нису се могле избећи и Влада се мора јаче ангажовати како би последице по земљу биле што мање. Оно што сигурно чека економију БиХ јесте пад извоза, пораст стопе незапослености, повећања каматних стопа јер је само EURIBOR за кога се вежу сви кредити у БиХ, за годину дана порастао колико у претходне три године. Наиме, овде говоримо о малим повећањима каматних стопа која се неће моћи сматрати драстичним.

Највећи проблеми са којим се данас суочавамо јесу: питање шта ће бити основни покретачи економског раста наредних пет година, да кредита неће бити толико и по цени као што је била до сада, да ни стране инвестиције неће досегнути ниво на којем су биле. Са сигурношћу можемо тврдити да се стопе раста бруто друштвеног производа од 2001. до 2008. године неће поновити, јер смо све више суочени са смањеном тражњом за домаћим производима и услугама због све више присутне платежно способне тражње. Прави пут за излазак из кризе требало би потражити у извозу. Међутим, овде се опет јавља проблем, јер је за то потребна макроекономска и политичка стабилност и добра инфраструктура.

Што се тиче банкарског сектора, финансијска криза може изазвати одређене поремећаје који ће се огледати у томе да банке неће имати тако јаку експанзију као до сада. Чињеница је да проблеми нису фундаментално везани за БиХ, па због тога наше банке још увек могу да трпе спољашње последице, што се углавном одражава на расположивост кредита, али ни у ком случају се то неће одразити на депоненте и њихове депозите. Наиме, утицај финансијске кризе на наш банкарски сектор је лимитиран због *боље капитализованости него у западној Европи*. Банке у БиХ, због ригорознијих захтева, имају повољније индикаторе капитализованости. Наши индикатори који мере однос висине капитала и активе су значајно већи него у западноевропским земљама и у БиХ износе око 16%, док је уобичајено да у западноевропским земљама износе од 11% до 12%. То је последица строжијих захтева у погледу висине капитала, који су уведени због омогућавања додатне отпорности банкарског система у БиХ (Козарић 2009).

Наглашавамо и то да банке – оснивачи могу лако помоћи својим кћеркама. Удео у активи банака из БиХ унутар страних банкарских групација је веома мали и износи око 3-5%, што имплицира да ће велике стране групације без већих проблема помоћи својим банкама – кћеркама у БиХ и могу лако интервенисати, наравно уколико то буде потребно. С обзиром на то да у оквиру ових групација нису примећени неки значајнији поремећаји, можемо очекивати њихову спремност да помогну у случају потребе. Са друге стране, овакав закључак се не би могао извести у случају њихових кћерки у Русији и Украјини, где је знатно већа изложеност.

Такође, штедња у банкама у БиХ је заштићена захваљујући деловању Агенције за осигурање депозита, где је осигурани износ 20.000 марака. Како је највећи број грађана са штедњом мањом од овог износа, не очекује се да ће становништво бити оштећено ако дође до колапса појединих банака. Међутим, праве ефекте финансијске кризе треба тек очекивати у 2010. години, јер је јасно да ће недостатак ликвидности зауставити инвестиције, са посебним нагласком на приватни сектор. Такође, у последњих неколико месеци цена новца у БиХ је повећана. Закључак је да директних последица финансијске кризе на банкарски систем није било. Индиректне последице у наредном периоду углавном ће се одражавати на тржиште, цене, тј. инфлацију, приступ међународним тржиштима новца, што је већ довело до благог дизања каматних стопа и поопштравања услова кредитирања. Чињеница је да ће промена услова кредитирања највише утицати на реални сектор економије, што се рефлектује на смањење прогнозе раста, а што је већ видљиво кроз досадашње (а и најављено) отпуштање радника и смањење броја радних места и инвестиција.

Финансијска криза би могла значајно утицати и на друге сегменте пословања. Од овакве опасности није изузето ни финансирање пројеката на међународном нивоу. Наиме, велика несигурност која је захватила финансијско тржиште у Босни и Херцеговини као и у целом свету, могла би значајно да утиче на финансирање пројеката. Ово значи да се мора још више труда уложити у кооперацију са међународним фондовима који делују у регији, као и владама како би обезбедили сигурност комплетирања финансијских планова и неометаног реализовања пројеката.

Једно од могућих решења за ублажавање финансијске кризе јесте анализа и супституција увоза где год је то могуће⁶. На пример: воде увозимо годишње око 130 милиона, пива око 170 милиона, цигарета око 220 милиона, хране око 500 милиона КМ. Чињеница је да за све горе наведене производе поседујемо значајне кадрове, потенцијале и добре климатске услове и да се на овом пољу може направити значајан корак напред. Дакле, уз јаче ангажовање институција у БиХ, бољим законима у области финансија и правилно одабраном начину поступка приватизације остатка државног капитала, криза у БиХ би се могла пребродити без већих последица.

Међутим, након свега реченог можемо закључити да је власт у БиХ учинила веома мало у погледу смањивања последица економске и финансијске кризе. Изостали су конкретни потези у спречавању негативних последица кризе. Сведоци смо изостајања адекватних реакција извршне власти, државних и ентитетских премијера или министара финансија. Напомињемо да су грађани БиХ само у 2008. години подигли 98,4 милиона КМ, у ФБиХ подигнуто је 81 милион КМ депозита, док су у РС грађани подигли 17,4 милиона КМ. Међутим, ни ова дешавања нису добила адекватан и правовремен одговор и реакцију од стране власти у БиХ.

⁶ Комплетна структура производа где БиХ има конкретне и квалитетне производе, а врши се увоз истих у значајним количинама.

3.1. Подаци о банкарском сектору БиХ

Пласман кредита у БиХ и кретање каматне стопе

Из табеле бр. 3 се може видети да је број кредитних пласмана привреди и становништву изједначен, за разлику од претходних година када су кредити становништву заузимали најзначајнији удео у укупним кредитима.

Табела бр. 3
Кредитни раст у милионима КМ

	31.12.2005.		31.12.2006.		31.12.2007.		31.12.2008.	
	Износ	Учешће%	Износ	Учешће%	Износ	Учешће%	Износ	Учешће%
Укупна вредност зајма	7.546	100	9.308	100	11.964	100	14.623	100
Компаније у приватном власништву	3.256	43	4.075	44	5.288	44	6.683	46
Јавна предузећа	695	9	662	7	646	5	676	5
Становништво	3.442	46	4.374	47	5.685	48	6.772	46
Други сектори	153	2	197	2	345	3	493	3

Извор: www.cbbih.ba

Табела бр. 4 пружа увид у прве ефекте поскупљења капитала на међународним тржиштима, из које је могуће уочити да активне каматне стопе, после дужег временског периода смањења, сада имају благи узлазни тренд.

Табела бр. 4
Каматне стопе у БиХ

Датум	Каматне стопе на кредите деномиране у КМ, Приватна предузећа		Каматне стопе на депозите деномиране у КМ, Становништво	
	Стопе на краткорочне зајмове у%	Стопе на дугорочне зајмове у%	Стопе на а-виста депозите у%	Дугорочна штедња у%
2005.	9,03	7,70	0,63	3,63
2006.	7,66	7,39	0,49	3,48
2007.	7,03	7,13	0,35	3,98
11.2008.	7,26	7,21	0,32	3,57

Извор: www.cbbih.ba

Ни друге водеће банке на свету нису остале изван ових збивања, што можемо приметити у табели бр. 5, у којој пратимо промене референтне каматне стопе водећих централних банака у свету у периоду од 01.01.2008. године до

30.05.2009. године. Приметићемо да је чак и јапанска централна банка, први пут након седам година, снизила своју референтну каматну стопу.

Табела бр. 5
Промене референтне каматне стопе водећих централних банака

Земља	Референтна каматна стопа 01.01.2008.	Датум промене	Промена	Референтна каматна стопа 30.05.2009.
САД	4,25%	22.01.08.	-75 бп	0,25%
		30.01.08.	-50 бп	
		18.03.08.	-75 бп	
		30.04.08.	-25 бп	
		08.10.08.	-50 бп	
		29.10.08.	-50 бп	
		16.12.08.	-75 бп	
Зона евра	4,00%	03.07.08.	+25 бп	1,00%
		08.10.08.	-50 бп	
		06.11.08.	-50 бп	
		04.12.08.	-75 бп	
		15.01.09.	-50 бп	
		05.03.09.	-50 бп	
		02.04.09.	-25 бп	
Велика Британија	5,50%	07.02.08.	-25 бп	0,50%
		10.04.08.	-25 бп	
		08.10.08.	-50 бп	
		06.11.08.	-150 бп	
		04.12.08.	-100 бп	
		08.01.09.	-50 бп	
		05.02.09.	-50 бп	
Јапан	0,50%	05.03.09.	-50 бп	0,10%
		30.10.08.	-20 бп	
		19.12.08.	-20 бп	

Извор: www.cbbih.ba

Концентрација у банкарском сектору БиХ

Банкарски сектор БиХ на крају 2008. године састојао се од тридесет банака, од чега је десет банака пословало у оквиру пет страних групација⁷. Табела бр. 6 даје преглед статусних промена банкарског сектора у БиХ које су се десиле до краја 2008. године. Концентрација у свим сегментима банкарског тржишта мерена Herfindahl-Hirschman индексом (HHI) на крају 2008. године је у порасту у односу на претходне године⁸.

⁷ UniCredit Group, Hypo Alpe Adria Group, NLB Group, Volksbank International AG, Poteza Adriatic Fund Amsterdam.

⁸ HHI је мера концентрације и рачуна се као сума квадрата појединачних учешћа у посматраном сегменту. Индекс испод 1.000 поена указује на неконцентрисаност, 1.000 до 1.800 поена умерену, а преко 1.800 поена на високу концентрацију.

Табела бр. 6 - Концентрација на банкарском тржишту

Период	Herfindahl- Hirschman индекс, ННІ		
	Актива	Кредити	Депозити
2005.	919	939	1.097
2006.	920	963	1.035
2007.	883	985	928
2008.	973	1.079	990
Дец. 2008 – према броју банака	988	1.063	1.007
Дец. 2008 – према припадности	1.340	1.465	1.328

Извор: www.cbbih.ba

3.2. Криза у БиХ и земљама у окружењу

Веома је интересно упоредити понашање власти суседних земаља за време финансијске кризе са понашањем извршне власти у БиХ. Наглашавамо да су све наведене мере (које и саме нису биле много ефикасне) у суседству донесене још крајем септембра и почетком октобра 2008. године. Тада се у БиХ још није размишљало о том проблему.

- *Црна Гора* – Влада Црне Горе усвојила је Предлог закона о мерама заштите банкарског сектора, који предвиђа гаранцију депозита, подршку ликвидности и докапитализацију банака. Влада ће гарантовати све депозите грађанима и привреди, као и међубанкарске кредите.
- *Србија* – Србију карактеришу одређене рестриктивне мере које је донела Централна банка. Те мере подразумевају да се 40% обавезних резерви налази код НБС-а, тј. да се 40% од свега што су грађани Србије положили у банке налази у Централној банци. Са друге стране, такође, све оно што је положено у страном валути од других правних субјеката, 45% се налази у НБС-у. Дакле, једна трећина билансне суме банкарског сектора се налази у готовом новцу или се налази код НБС-а.
- *Словенија* – Словенија уводи неограничену гаранцију за банкарске депозите грађана те за депозите самосталних предузетника и малих предузећа уместо дотадашње гаранције на пологе до 22.000 евра. Власти у Словенији су нагласиле да ће ова мера важити до окончања проблема у глобалном финансијском систему.

- *Хрватска* – У Хрватској је уведена гаранција свих депозита грађана и малих предузетника до износа од 400 хиљада куна. Држава ће гарантовати за њихову исплату у случају било каквих финансијских проблема. Одлуку о повећању износа осигураних депозита са садашњих 100 на 400 хиљада куна донела је Влада, с тим да Влада може додатно повећати износ осигура-них депозита уколико то буде потребно.

4. УТИЦАЈ ФИНАНСИЈСКЕ КРИЗЕ НА РЕАЛНИ СЕКТОР У БИХ

Као што смо већ раније закључили, финансијска криза није у великој мери (директно) утицала на банкарски сектор у БиХ. Депозити у босанскохерцеговачким банкама су сигурни, једино је дошло до благог раста каматних стопа и тежих услова кредитирања.

Са друге стране, много веће последице финансијске кризе осетићемо у реалном сектору. Финансијска криза продубљује своје негативне утицаје на реални сектор економије БиХ и то путем: погоршања услова прибављања капитала (веће камате и краћи рокови отплате), смањења тражње на домаћем и извозним тржиштима и пооштравањем конкуренције на регионалном и европском тржишту. То озбиљно угрожава постојећа радна места, смањује перспективе новог запошљавања и прети погоршању социјалног стања у земљи. Реална је претња пада стопе раста ГДП-а, мањих стопа раста индустријске производње, пада личне потрошње као и даљи пад прилива страних директних инвестиција.

Удари на реални сектор имају изражену секторску димензију. У првој фази највише су негативним утицајима изложени сектори који бележе највећи степен глобализације и регионализације, али ће у другој фази и остали сектори бити више изложени негативним утицајима. Сектори оријентисани на домаће тржиште имаће пад у зависности од еластичности тражње на промене дохотка, што указује да ће сектор прехране имати најстабилнију тражњу. Наиме, криза у БиХ је имала негативне ефекте у следећим видовима:

1. Смањење извоза, што је довело до слабије покривености увоза извозом, а знамо да трговински дефицит представља потенцијални ризик за финансијску стабилност.
2. Повећање стопе инфлације. Генерални шокови цена енергије и хране у свету довели су до раста цена у БиХ. Као један од узрока раста цена на светском нивоу јесте превелика тражња земаља у успону (Кина, Индија, Бразил, Русија) са једне стране, а са друге стране смањење понуде хране услед неповољних климатских прилика током последње три године. У неколико наврата инфлаторна кретања су претила да инфлацију у БиХ повећају на двоцифрен број. Међутим, смањење цена нафте и хране на светском тржишту имала су позитиван ефекат на инфлаторна кретања у БиХ. Веома важан елеменат у процесу контролисања инфлаторних кретања је кретање плата – плате морају пратити кретање продуктивност.

3. Повећана стопа незапослености. Ефекте финансијске кризе најбоље су могли да осете грађани БиХ и то на својој кожи. Наиме, сведоци смо свакодневног отпуштања радника широм наше земље, а што је најгоре, најављена су и даља отпуштања у свим привредним секторима у БиХ.
4. Смањење иностраних улагања. Страни инвеститори, суочени са финансијском кризом, недостатком капитала и отежаним условима кредитирања, једноставно су приморани да смање своје пословне активности. С обзиром да је БиХ снижен рејтинг са ДБ5ц на ДБ6а (што је сврстава у земље са високим ризиком пословања) сасвим је логично зашто смо суочени са мањим бројем страних улагања.
5. Смањење плата. Сведоци смо недавно донесене одлуке у РС, да се смање плате запосленим у администрацији и до 25%, а у образовању и полицији 3%, те смањења пензија појединим категоријама. Све је то директна последица финансијске кризе која је погодила БиХ.
6. Смањење производње у појединим индустријским секторима, те затварање већег броја предузећа због недостатка финансијских средстава. Готово сва предузећа у БиХ се суочавају са истим проблемом – робу коју су произвела тешко могу да продају, а робу коју су продала не могу да наплате.

4.1. Стање у реалном сектору у БиХ

Спољна трговина

У месецу октобру 2009. године остварен је извоз у вредности од 511 милиона КМ и увоз у вредности од 1 милијарде 124 милиона КМ. У оквиру укупно оствареног спољнотрговинског промета БиХ у посматраном месецу, проценат покривености увоза извозом износио је 45,5%.

У периоду 01 – 10.2009. године, остварен је извоз у вредности од 4 милијарде 560 милиона КМ, што је за 20,4% мање у односу на исто раздобље претходне године, док је увоз износио 10 милијарди 241 милион КМ, што је за 26,3% мање у односу на исто раздобље претходне године.

У истом периоду проценат покривености увоза извозом износио је 44,5%, док је спољнотрговински робни дефицит износио 5 милијарди 681 милион КМ. Дефицит је за 30,4% мањи него у истом раздобљу претходне године. Посматрано по одсечима СМТК класификације, највећи дефицит је остварен у одсеку нафта и нафтни деривати у вредности од 1 милијарде 20 милиона КМ, док је највећи суфицит остварен у одсеку електрична енергија у вредности од 323 милиона КМ.

У погледу географске дистрибуције робне размене БиХ са иностранством, могуће је навести следеће:

- У периоду јануар – октобар 2009. године, највише се извозило у Хрватску и то у вредности од 796 милиона КМ, што је у процентима 17,5% од укупно оствареног извоза и Немачку у вредности од 676 милиона КМ односно 14,8% од укупно оствареног извоза.

- У истом периоду највише се увозило из Хрватске и то у вредности од 1 милијарде 565 милиона КМ, што је у процентима 15,3% од укупно оствареног увоза и Немачке у вредности од 1 милијарде 158 милиона КМ, односно 11,3% од укупно оствареног увоза.

Гледано по секторима хармонизованог система (ХС) односно царинске тарифе БиХ, могуће је уочити следеће:

- У периоду 01 – 10.2009. године, највеће учешће у извозу остварено је у сектору обични метали и производи од обичних метала са укупном вредношћу од 872 милиона КМ, што износи 19,1% од укупног извоза, док је највеће учешће у увозу остварено у сектору минералне материје са укупном вредношћу од 1 милијарде 602 милиона КМ, што износи 15,6% од укупног увоза.

Индустријска производња

Вредност продаје укупне производње индустријских производа у БиХ у 2008. години износи 9.930.740.000 КМ. Вредност укупне продате производње у БиХ је порасла у односу на 2007. годину за 20,1%.

Вредност продаје индустријских производа у БиХ у 2008. години износи 9.569.280.000 КМ, што представља 96,4% укупне вредности продаје. Вредност продаје редовне производње у БиХ је порасла у односу на 2007. годину за 20,9%.

Продаја индустријске производње на основу уговора у БиХ у 2008. години је мала и износи 361.461.000 КМ, што износи 3,6% укупне вредности продаје. Вредност продаје на основу уговора у БиХ је порасла у односу на 2007. годину за 3%.

У првом полугодишту 2009. године, у РС бележи се раст обима индустријске производње од 17,1% у односу на прво полугодиште 2008. При томе, у јуну 2009. у односу на претходни месец, обим индустријске производње био је већи за 5,5%, док је у односу на јун 2008. године обим индустријске производње био већи за 18,5%. У другом тромесечју 2009, у односу на прво тромесечје 2009. године, обим индустријске производње био је мањи за 3%.

Истовремено, у ФБиХ у првом полугодишту 2009. године забележен је пад обима индустријске производње за 10,4% у односу на прво полугодиште 2008. При томе, у јуну 2009, у односу на претходни месец, обим индустријске производње био је већи за 8,1%, а у односу на јун 2008. мањи за 10,6%. У другом кварталу 2009, у односу на претходни квартал, обим индустријске производње био је већи за 8,4%.

Посматрањем кретања индекса индустријске производње на годишњем нивоу, у РС током целог првог полугодишта 2009. (осим у јануару), бележимо раст обима индустријске производње. Док у ФБиХ у истом периоду бележимо пад индустријске производње (ЦБ БиХ 2009, Билтен 2).

Анализа месечног кретања индекса индустријске производње у првом полугодишту 2009. показује да је у РС остварена просечна стопа раста од 1,6%, док је у ФБиХ забележена просечна стопа пада од 1,6%.

Анализа структуре индустријске производње, када се посматра јун 2009. у односу на јун 2008. године, показује да је у РС у прерађивачкој индустрији и

снабдевању ел. енергијом⁹, гасом и водом остварен раст од 36,4%, односно од 9,7%, док је у рударству забележен пад од 16,5%. Наиме, у оквиру рударства, у вађењу угља (каменог и мрког, лигнита и тресета) остварен је раст обима производње од 1,4%, док је у вађењу руда метала и осталих руда и камена забележен пад од чак 43,4%, односно 31,8%. И поред чињенице да је у прерађивачкој индустрији остварен висок просечан раст обима производње, у већини грана (14 од 23 гране) забележен је пад производње.

У оквиру девет грана у којима је забележен раст производње, у грани која обухвата производњу кокса и деривата нафте, забележена је енорман стопа раста од 6.094,8%, и то захваљујући чињеници да је у јуну 2008. у овој грани био мали обим производње. Високе стопе раста остварене су у још четири гране, и то: производња хемијских производа 172,0%, производњи осталих саобраћајних средстава 153,4%, производњи медицинских, прецизних и оптичких инструмената 107,1%, те производњи дуванских производа 89,5%. У производњи канцеларијских и рачунарских машина остварена је стопа раста од 22%, у производњи хране и пића 8,1% и у производњи целулозе, папира и производа од папира 7,2%.

Што се тиче грана у којима је забележен пад производње, у четири гране (производња основних метала, производња одевних предмета, дорада и бојење крзна, производња других електричних машина и апарата) забележен је пад обима производње већи од 40%, у две гране (производња намештаја и сличних производа, производња металних производа, осим машина) пад обима производње већи је од 30%, док је у три гране (прерада и производња од дрвета и плуте, производња моторних возила и приколица, производња текстила, предива и тканина) забележен пад производње већи од 20%.

Истовремено, у ФБиХ у истом периоду, у секторима рударства и прерађивачке индустрије забележен је пад обима производње од 1%, односно од 16%, док је у сектору снабдевања ел. енергијом, гасом и водом забележен раст од 1,6%. У оквиру рударства, у вађењу угља и тресета и руда метала забележен је пад обима производње од 6%, односно 37,7%, док је у вађењу осталих руда и камена остварен раст чак за 49%.

У већини грана прерађивачке индустрије забележен је пад обима производње (18 од 22 гране) док је у четири гране остварен раст производње. Висока стопа раста производње од 44,4% остварена је само у производњи дуванских производа, док је у производњи електричних машина и апарата остварена стопа раста од 8,5%, издавачко-штампарској делатности 7,5% и производњи целулозе, папира и производа од папира 6,1%.

⁹ Бруто производња електричне енергије у БиХ у 2008. години је 14.823 GWh, од чега је у хидроелектранама произведено 32,8 %, у термоелектранама 65,8%, а у индустријским енерганама 1,4 %. Лична потрошња у електранама износи 968 GWh, а у осталом енергетском сектору 260 GWh. У коначној потрошњи електричне енергије у 2008. години домаћинства учествују са 43,4 %, индустрија 38 %, а остали потрошачи укључујући грађевинарство, промет и пољопривреду са 18,6 %. Највеће учешће у потрошњи електричне енергије у 2008. години у индустријском сектору имала је индустрија производње метала без жељеза са 53,3 %, док индустрија жељеза и челика учествује са 12,4 %. Укупна производња топлотне енергије у БиХ у 2008. години је 3.787 TJ, од чега је 48,8 % произведено у топланама, у термоелектранама је произведено 29 %, док је у индустријским енерганама произведено 22,2 %. У финалној потрошњи топлотне енергије у 2008. години највеће учешће имају домаћинства са 72 %, а остали сектори са 28 %.

Што се тиче грана које су оствариле пад производње, производња хране и пића је мања за 6%, док је у шест грана забележен пад производње већи од 10% (производња текстила; прерада коже, израда галантерије и обуће; производња хемикалија и хемијских производа; производња производа од гуме и пластике; производња намештаја). У седам грана пад производње је био већи од 20% (прерада дрвета и производи од дрвета, осим намештаја; производња осталих неметалних производа, производња метала; производња производа од метала, осим машина и опреме; производња медицинских, прецизних, оптичких инструмената, сатова; производња машина и уређаја; производња осталих саобраћајних средстава). У грани која се бави рециклажом производа забележен је пад производње за 46%. У три гране забележен је енорман пад производње, и то: производња моторних возила, приколица и полуприколица пад од 82,5%, производњи кокса, нафтних деривата и нуклеарног горива од 72,9% и производњи канцеларијских машина и рачунара 81,5%.

Дакле, на крају можемо закључити да првих шест месеци у 2009. карактерише знатно смањење индустријске производње у већини индустријских грана у оба ентитета, с тим да је ситуација у РС мало боља, што се јасно може видети из горе наведених података. Негативан утицај светске финансијске и економске кризе на индустријску производњу БиХ је лако уочљив.

Грађевинарство

Вредност нових наруџби у иностранству у трећем тромесечју 2009. године у односу на исто раздобље претходне године већи је за 92,5%, а у првих девет месеци 2009. године већа је за 17,7% у односу на исто раздобље претходне године.

Извршени грађевински радови у иностранству у трећем тромесечју 2009. године, у односу на исто раздобље претходне године мањи су за 5,8%, а у првих девет месеци 2009. године мањи су за 8,3% у односу на исто раздобље претходне године.

Према врстама грађевина у трећем тромесечју 2009. године, од укупно извршених грађевинских радова на зграде отпада 35,9% , а на остале грађевине 64,1%. Од укупне вредности извршених грађевинских радова у трећем тромесечју 2009. године, највећи део односи се на земље Европе и то 53,8%, где објекти високоградње учествују са 41,7% а објекти нискоградње са 58,3%. У земљама Азије укупна вредност извршених грађевинских радова односи се на објекте нискоградње, док у земљама Африке објекти високоградње учествују са 29,9% а објекти нискоградње са 70,1%.

Што се тиче стамбене изградње у првих девет месеци 2009. године, грађевинска предузећа су завршила 1408 станова, што је у односу на исто раздобље 2008. године за 1,8% више. Незавршених станова је 4983 што је у односу на претходну годину за 5,4% више. Просечна површина завршених станова је 53,2 квадратна метра.¹⁰

¹⁰ Извор: Агенција за статистику БиХ, Одсек за дисеминацију.

Запосленост

У септембру 2009. број запослених лица у БиХ износио је 688.636, а од тога 275.184 жена. У односу на август 2009. број укупно запослених лица повећао се за 0,1%, док се број запослених жена повећао за 0,5%. Број незапослених у септембру 2009. године повећао се за 0,3%, док је број незапослених жена остао исти у односу на август 2009. Стопа регистроване незапослености у септембру 2009. износи 42,2%, а за жене 47,9%. У поређењу са септембром 2008. године највећи индекс запослења имао је сектор здравствена заштита и социјална помоћ (Н) са 3,0 индексна поена. Следе га сектори образовање (М) са 2,8 индексних поена, те сектор јавна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање (Ј) са повећањем од 2,0 индексних поена. Код женске радне снаге на првом месту је сектор јавна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање (Ј) са повећањем од 3,8 индексних поена, следе га сектори образовање (М) са 3,5 индексних поена и сектор здравствена заштита и социјална помоћ (Н) са повећањем од 3,0 индексних поена.

У септембру 2009. године број незапослених у БиХ је износио 502.192. Ако као базну годину узмемо 2007. (2007 = 100) и упоредимо септембар 2009. са истим месецом 2008. уочићемо раст незапослености од 4,2 индексна поена или у апсолутном износу број лица која се воде као незапослени повећао се за 21.879. Ако поредимо незапослене по квалификационој структури, уочава се да је највећи број незапослених лица са ВКВ и КВ квалификацијом 182.649, затим следе особе са НК 161.124 и са средњом стручном спремом 119.115 лица. Као незапослени води се најмањи број лица вишег образовања тј. ВСС 7.311, а следе их особе са високом школском спремом 15.517 (укључујући докторе наука и магистре), што представља знак да они лакше долазе до посла. Удео женске популације у незапосленима износи 50,5% или у апсолутном износу 253.488 особа женског пола. У женској популацији највећи број незапослених особа су неквалификоване женске особе 83.562, КВ/ВКВ 74.152, а са средњом спремом 74.097.

Можемо закључити да је дошло до раста стопе незапослености у БиХ током 2009. године у односу на 2008. годину, што је у великој мери узроковано финансијском кризом. Међутим, највећи проблем је у томе што се и даље очекује раст стопе незапослености током 2010. године.

Плате запослених

Просечна месечна исплаћена нето плата по запосленим лицима у БиХ за септембар 2009. износила је 785 КМ, што показује номинални пад за 1,7% у односу на децембар 2008. Просечна месечна исплаћена нето плата за септембар 2009. у односу на исти месец прошле године номинално је виша за 1,2%. У поређењу са истим месецом 2008. године највеће повећање имао је сектор остале друштвене, социјалне и личне услужне делатности (О) од 4,9 индексних поена, следе га сектори рударство (Ц) са повећањем од 3,6 индексних поена и сектор трговина на велико и мало, поправак моторних возила и мотоцикала те предмете за личну употребу и домаћинство (Г) са 3,5 индексних поена. Ако се септембар 2009. године упоређује са просеком 2008. године највеће повећање је имао сектор снабдевање ел. енергијом, плином и водом (Е) за 4,4 индексна поена, следе га сектори превоз, складиштење и везе (И) са 3,5 индексних поена и сектор остале

друштвене, социјалне и личне услужне делатности (О) са повећањем од 1,3 индексна поена.

За треће тромесечје 2009. године просечна нето плата по запосленим лицима у БиХ износила је 787 КМ, а у другом тромесечју 2009. године износила је 791 КМ, што имплицира да је просечна нето плата у трећем тромесечју мања за 0,5% у односу на друго тромесечје 2009. године. Највеће повећање просечне нето плате у трећем тромесечју 2009. године имао је сектор превоз, складиштење и везе (И) за 2,0 индексна поена, следе га сектори грађевинарство (Ф) са 1,6 индексних поена и сектор прерађивачка индустрија (Д) са 1,1 индексних поена.

Просечна месечна бруто плата по запосленим лицима у БиХ за септембар 2009. године износила је 1.197 КМ, што показује номинални раст за 1,2% у односу на децембар 2008. Просечна месечна бруто плата за септембар 2009. у односу на исти месец прошле године номинално је виша за 4,3%. Највећи раст у поређењу са истим месецом 2008. године, има сектор остале друштвене, социјалне и личне услужне делатности (О) од 7,9 индексних поена, следе га сектори трговина на велико и мало, поправак моторних возила и мотоцикала те предмета за личну употребу и домаћинство (Г) са 5,5 индексних поена, те сектор рударства (Ц) са повећањем од 5,3 индексних поена. Ако се септембар 2009. упоређује са просеком 2008. највећи раст је имао сектор снабдевање ел. енергијом, плином и водом (Е) са 10,0 индексних поена, следи га сектор рударства (Ц) са 9,2 индексна поена и сектор остале друштвене, социјалне и личне услужне делатности (О) са повећањем од 9,0 индексних поена.

За треће тромесечје 2009. просечна бруто плата по запосленом у правним особама у БиХ износила је 1.199 КМ, а у другом тромесечју 2009. износила је 1.205 КМ, што имплицира да је просечна бруто плата у трећем тромесечју мања за 0,5% у односу на друго тромесечје 2009. године. Највеће повећање просечне бруто плате у трећем тромесечју 2009. године у односу на друго тромесечје 2009. имао је сектор превоз, складиштење и везе (И) за 1,9 индексних поена, следе га сектори грађевинарство (Ф) са 1,7 индексних поена и сектор прерађивачка индустрија (Д) са повећањем од 1,0 индексних поена.

Индекс потрошачких цена

Месечна инфлација у октобру 2009. године у БиХ била је 0,7%. Цене производа и услуга који се користе за личну потрошњу у БиХ, мерене индексом потрошачких цена, у октобру 2009, у односу на септембар 2009. године, су у просеку биле више за 0,7%. Посматрано по групама према намени потрошње према међународној класификацији СОICOP, у октобру, у односу на септембар 2009. године, просечан раст цена забележен је у групама становање, вода, ел. енергија, плин и други енергенти 8,4%, ресторани и хотели за 1,4%, здравство за 0,2% и образовање 0,1%. У групи становање, вода, ел. енергија, плин и други енергенти, до поскупљења је дошло услед преласка на зимску тарифу обрачуна ел. енергије.

Просечан пад цена у октобру 2009. године у односу на претходни месец је забележен у групама превоз за 1,4%, одећа и обућа за 1,%, храна и безалкохолна пића за 0,2% те алкохолна пића и дуван за 0,1%. У осталим групама у октобру у односу на септембар 2009. године у просеку није било промене цена.

На годишњем нивоу, у октобру 2009. године, у односу на исти месец претходне године, забележен је пад просечног нивоа цена од 1,4%. У земљама региона у истом раздобљу забележена су следећа просечна кретања нивоа цена и то: у Србији раст од 5,2%, Хрватској раст од 1,3%, док у истом раздобљу у Словенији није забележена промена нивоа цена.

Овде ћемо детаљније навести најинтересантније податке о тим ценовним кретањима за две најважније групације: храна и безалкохолна пића и становање, вода, ел. енергија, плин и други енергенти.

У последњих 12 месеци храна и безалкохолна пића су у просеку појефтинили 3,6% при чему је храна појефтинила за 4,1%, док су безалкохолна пића и сокови поскупели за 1,3%. Највећи пад цена забележен је у оквиру групе уља и масти од 16,8%, воћа за 8,1%, поврћа за 13,7%, млека, сира и јаја за 5,4%, меса за 1,2%. У истој групацији је дошло до поскупљења у групама: шећер, мед и слаткиши за 7,8%, те риба за 5,8%. Од безалкохолних напитака у последњих 12 месеци поскупели су кафа и чај за 2,5% те минерална вода и сокови за 0,1%.

Од такозваних режијских трошкова, за последњих годину дана снабдевање водом и различите услуге везане за стамбену јединицу порасле су за 4,7% (од тога снабдевање водом је поскупело за 4,7% а одвоз смећа за 2,4%).

Туризам

У септембру 2009. године остварено је 56.810 долазака туриста, што је више за 5,5% у односу на прошли месец 2009. и више за 5,3% у односу на исти месец 2008. године.

Туристи су у септембру 2009. остварили 129.413 ноћења, што је мање за 5,1% у односу на прошли месец 2009. године и мање за 0,1% у односу на исти месец 2008. године. Ово смањење ноћења туриста у односу на исти месец 2008. године проузроковано је смањењем ноћења домаћих туриста за 4,8%, иако је број ноћења страних туриста повећан за 3,8%. Од укупног броја ноћења 43,7% су остварили домаћи, а 56,3% страни туристи. У просеку туристи су остварили 2,3 ноћи по доласку, од тога 2,5 домаћи и 2,1 страни туристи.

У структури ноћења страних туриста највише ноћења остварили су туристи из Србије (13,4%), Хрватске (10,3%), Пољске (9,4%), Немачке (8,6%) и Словеније (6,9%), што је укупно 48,6%. Туристи из осталих земаља остварили су 51,4% ноћења.

У периоду јануар-септембар 2009. године остварено је 440.374 долазака туриста, што представља смањење од 6,5% у односу на исто раздобље 2008. године. Од тога домаћи туристи су остварили 10,0% , а страни 3,5% мање долазака у односу на исто раздобље 2008. године. У истом периоду остварено је 988.284 ноћења туриста, што представља смањење од 10,2% у односу на исти период у 2008. години. Од тога домаћи туристи су остварили 12,3%, а страни 8,2% мање ноћења у односу на исто раздобље 2008. године. Од укупног броја ноћења 46,4% су остварили домаћи и 53,6% страни туристи. У просеку туристи су остварили 2,3 ноћи по доласку, од тога 2,4 домаћи и 2,2 страни туристи.

У септембру 2009. БиХ је располагала са капацитетом од 11.516 соба, односно 23.949 лежаја, што је у односу на прошли месец исте године више за 0,2%.

5. РИЗИЦИ ПОСЛОВАЊА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

БиХ је током 2009. године доживела још један тежак ударац на међународној сцени. Највећа бонитетна кућа на свету Dun and Bradstreet снизила је рејтинг Босне и Херцеговине са ДБ5ц на ДБ6а, па је тај поступак сада сврстава у земље са врло високим ризиком пословања.

Поред БиХ, рејтинг се снизио и Куби, а повисио Турској. Када погледамо земље у окружењу, можемо закључити да највећи рејтинг поседује Словенија (ДБ2ц), а следе је Мађарска и Хрватска (ДБ3д), Албанија (ДБ4б) и Србија (ДБ5а).

Према Dun and Bradstreet подацима, 20,3% плаћања босанско-херцеговачких предузећа страним предузећима каснило је више од тридесет дана од уговорених рокова. Затим, 74% плаћања извршено је у договореном року, док је 9,8% плаћено са 60 или више дана закашњења од уговореног рока.

На основу свих горе наведених дешавања, препорука Dun and Bradstreet-а јесте да се у пословању са босанскохерцеговачким компанијама користи минимално потврђени акредитив, јер је култура плаћања у БиХ на врло ниском нивоу, па се послови осигуравају акредитивима или се новац уплаћује унапред.

Dun and Bradstreet као главни разлог снижавања рејтинга наводи финансијску и политичку нестабилност у земљи, која је сасвим сигурно проузрокована појавом финансијске кризе на простору БиХ.

Политичке несугласице представљају главни разлог снижавања рејтинга БиХ од стране D&B са ДБ5ц (висока ризичност обављања посла) на ДБ6а (врло висока ризичност обављања посла).

Није потребно истицати колико је овај рејтинг значајан у погледу међународног угледа једне земље у свету. БиХ је дошла у ситуацију да је њен пословни и међународни углед сведен на веома низак ниво.

Dun and Bradstreet представља највећу и најстарију бонитетну кућу на свету, постоји већ 170 година. Бонитетне оцене су, у ствари, и креиране у D&B. Њихове оцене омогућују брзо и ефикасно смањење кредитних ризика, а доступне су свима на свету путем интернета

6. НЕКЕ НАЗНАКЕ ЗА ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ ЕКОНОМСКЕ И ФИНАНСИЈСКЕ КРИЗЕ У БИХ

Уколико анализирамо све прилике и ризике са којима се БиХ суочава у овим изазовним временима светске економске кризе, тешко је дати тачан путоказ за излазак из настале ситуације која је проузрокована финансијском нестабилношћу на светском тржишту. Као што су показала истраживања и анализе у овом раду, привреда БиХ се суочавала са значајнијим проблемима и пре него што је финансијска криза достигла свој максимум. Веома је значајно да власти у БиХ схвате да нема више времена за чекање и да одмах проведу низ мера које би требало да обезбеде преживљавање босанскохерцеговачке привреде.

Битно је нагласити да сам банкарски сектор не представља јак предуслов за развој привреде БиХ. Ту улогу, у ствари, има реални сектор, јер управо тај сектор је област економије чији потенцијал треба искористити у сврху развоја привреде БиХ.

Мере које се морају предузимати у овој ситуацији односе се на улогу влада, фирми и науке. Влада у БиХ мора у максималним границама покушати неутрализовати погоршање макроекономске ситуације и пословне околине, а фирме реструктуисати производњу, подићи ефикасност и продуктивност, како би у тежим условима окружења одржале своју тржишну позицију.

Влада би приоритетно требало да се посвети давању одговора на супротстављање директним и индиректним ефектима кризе, са нагласком на следеће мере¹¹:

- Побољшање понуде новца (кредитне линије за извознике и мала и средња предузећа и микробизнис, активнија улога развојних банака у ентитетима, већа буџетска подршка за регресирање камата за инвестиције и комерцијалну производњу у пољопривреди, унапређење штедње становништва и друго).
- Подстицање развоја инфраструктуре у области стандарда, сертификација и квалитета, у складу са правилима ЕУ.
- Смањење јавне потрошње, поготово у платама и трошковима администрације и већој контроли издатака за социјалне потребе мимо законских права.
- Убрзана реализација јавних инвестиционих пројеката, поготово у програму путева, али и у оштрој селекцији јавне потрошње у непроизводне сврхе, развијајући за такве инвестиције облике јавног и приватног партнерства.
- Усмеравање на развој и јачање домаћих капацитета, посебно субвенције производње хране.
- Унапређење јавне управе која сервисира извозно оријентисану производњу и контролише квалитет увозних производа, како би се спречила нелојална увозна конкуренција која у кризи још више угрожава домаћу производњу.
- Развијати електроенергетске капацитете.
- Процјена околности и услова за приватизацију у садашњим условима, како за комерцијалне, тако и за инфраструктурне компаније.
- Дисциплиновање фискалне политике, тј. задржати уравнотежење буџета.
- Убрзање реформе јавне управе, пензијског, социјалног, здравственог и сектора образовања, ослањајући се на пројекте и финансијску подршку међународних развојних агенција.
- Вршити анализу дефицита и субвенционисати секторе чија производња може супституисати увоз.
- Припрема развојних пројеката за финансирање из фондова ЕУ, Светске банке, EBRD и других међународних развојних агенција.
- Унапрђење амбијента за привлачење страних директних инвестиција и прихватање пројеката селења производње из ЕУ у БиХ.

Фирме не могу очекивати од домаћих влада онај ниво помоћи који ће уживати њихови конкуренти на регионалном и европском тржишту. Осим смањења трошкова, треба се посветити реструктурисању производње и тржишта, увођењем кризног менаџмента, у коме се краткорочно могу и жртвовати циљеви профитабилности у корист стварања нових основа продуктивности.

¹¹ Извор: Закључци са конференције „Утјецај глобалне финансијске кризе у БиХ“, Радикал, Сарајево, 2009.

Дугорочно посматрано, неопходно је следи курс стварања нових извора конкурентности кроз иновације у начину одвијања производње или пружања услуга и у развоју нових производа и услуга. У томе је реални садржај идеје да криза може створити шансу.

Научноистраживачке институције (факултети, институти) до сада нису биле у већој мери ангазоване од стране влада на давању процене ефеката кризе. Научници су самостално иступали и скретали пажњу на ефекте кризе, што није довољно у односу на проблеме са којима се ми суочавамо. Због тога се апелује да и домаћи научноистраживачки капацитети буду на одговарајући начин укључени у ситуациону анализу земље и мере које треба хитно формулисати за деловање у насталој ситуацији.

7. ЗАКЉУЧАК

Можемо приметити да су у последње време све чешће изјаве, најјачих светских економија (Немачка, Јапан, Француска, Велика Британија, САД итд.), о постојању сигнала о изласку из рецесије, што могу потврдити последњи извештаји о њиховом привредном расту. Међутим, проблем опоравка у БиХ ће бити дужи и тежи него у западним економијама.

Економије САД и Европе досегле су дно у овој кризи и може се очекивати лагани напредак и побољшање, а оно што ће бити највероватније највећи проблем за те земље јесте повећање незапослености што је свакако узрок постојеће финансијске кризе. Сходно томе, опоравак ће бити много тежи, јер запошљавање није једноставан посао. Ако постоји пад запослености то аутоматски значи и пад потрошње. Онај ниво потрошње који би имали запослени, са својим приходима да купују одређену робу је сасвим другачији у условима запослености у односу на услове повећаног процента незапослености. Компаније које су преживеле финансијску кризу пословаће све боље, али ће запошљавање бити објективан проблем.

Чињеница да је цели Балкан (па самим тим и БиХ – РС) каснио, неки позитивни ефекти или, евентуално, досезање до дна се може очекивати током 2010. године, с тим што ће проблем домаће економије бити далеко тежи него проблем развијених економија.

БиХ није само погођена глобалном финансијском кризом, него је још и у проблему непостојања адекватних структурних реформи у економији и лошег привредног амбијента, тако да ће опоравак бити пуно дужи и тежи него у западним економијама. Уз проблеме који су везани за саму цену домаћих производа намењених извозу, морамо споменути и чињеницу да је већина домаћих производних грана радно интензивна, а да је врло мали број технолошки интензивних грана. Машине којим се производи нису технолошки напредне, производе се неконкурентни производи, низак проценат технолошких иновација, те да у условима када нема истраживања, развоја, улагања, јако тешко бити конкурентан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабић С. и Милић М., *Теорија цена*, Економски факултет, Београд, 2001.
2. Ђерић Б., *Теорија развоја*, Савремена администрација, Београд, 1997.
3. Ђерић Б., *Основи економске политике*, Економски факултет, Источно Сарајево, 1998.
4. Ђерић Б. и Плакаловић Н., *Ресурсни потенцијал привредног раста Републике Српске*, Завод за уџбенике, Источно Сарајево, 2005.
5. K. Aiginger and J. Finsinger, *Applied Industrial Organization: Towards a Theory-Based Empirical Industrial Organization*, Springer, november 4. 2007.
6. Ковачевић Д., Феноменологија и ризици кредитног раста у земљама у транзицији, ЦББиХ, Сарајево, 2009.
7. Козарић К., *Утицај глобалне финансијске кризе на БиХ*, ЦББиХ, Сарајево, 2009.
8. Mishkin F., Eakins S., “*Finansijska tržišta i institucije*“, urednik dr sc. Đuro Njavro Vasković, Mate, Zagreb, 2005.
9. Плакаловић Н., *Монетарна економија*, Економски факултет Источно Сарајево, 2005. година.
10. Pepall L., Dan Richards and George Horman, *Industrial Organization: Contemporary Theory and Empirical Applications*, Wiley – Blackwell, january 18. 2008.
11. Fabozzi F., Modigliani F. and Jones F., “*Capital Markets Institutions and Instruments*”, Third Issue, Prentice Hall, NJ, 2003.
12. Campbell R. McConnell and Stanley L. Brue, *Economics – principles, problems and policies*, McGraw – Hill, New York, 1996.

Неауторизовани извори:

- Годишњи извјештај ЦБ БиХ, Сарајево, 2008.
- Извјештај о финансијској стабилности, ЦББиХ, Сарајево, 2008.
- Билтен бр. 2, ЦБ БиХ, Сарајево, 2009.
- Сажет финансијски извјештај, ЦБ БиХ, 30. септембар 2009.
- Закључци са конференције „Утјецај глобалне финансијске кризе у БиХ“, Радикал, Сарајево, 2009.

Интернет извори:

- www.ekapija.com
- www.bih-x.info
- www.tor.cn
- www.economy.rs
- www.dw-world.de
- www.seebiz.net
- www.capital.ba
- www.irbrs.net
- www.komorars.ba

- www.bih-rss.net
- www.biznis.ba
- www.bhas.ba
- www.cbbih.ba

Mladen Rebić

FINANCIAL CRISIS AND ITS IMPACT ON BANKING AND REAL SECTOR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: *This paper analyzes the impact of the financial crisis on the real sector in BiH in 2009. The world financial crisis arrived in South Eastern Europe with a delay, but its consequences are so much bigger. To what degree a country is affected by crisis depends on the degree of its integration. We can conclude that the consequences of the crisis are mitigated by the European Union funds which in the meantime increased from the 120 million euros of initial credit support to 165 million euros. It is worrying that the negative effects of financial crises are not dangerous only for economic, but also for political stability, especially in Bosnia and Herzegovina and other countries of the Western Balkans. The difficult situation in which BiH is now is even more painful if we take into account that after severe conflicts during the nineties of the last century, the recent years recorded a steady economic recovery with a stable growth rate. The paper documents and interprets the current situation in the banking and real sector on the one hand, while on the other hand, it seeks to provide adequate guidance for getting out of the recession under which BiH economy is now.*

Key words: *financial crisis, recession, industrial production, competitive policy, consumer price indices.*

JEL classification: *G01, G21, E20*